

Čierny romantizmus: slovenský prípad. Rekognoskácia terénu

JOANNA GOSZCZYŃSKA – ANNA KOBYLÍŇSKA, Inštitút západnej a východnej slavistiky Varšavskej univerzity, Varšava

GOSZCZYŇSKA, J. – KOBYLÍŇSKA, A.: Dark Romanticism: Slovak Case. Reconnaissance
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 60, 2013, No 2, p. 89 – 92.

The interest in Dark Romanticism has been experiencing a kind of renaissance in the last years. Dark Romanticism is no longer seen as just one of the Romantic movements. Its connection to the particular historical moment is becoming looser and looser and the set of its distinctive features, which can be easily recognized, makes it possible to see it as the *sui generis* category. The increasing number of various scientific works confirms the fact that in the case of fascination by the mysterious, unchained and dark side of being we face a weightier phenomenon than just a fashion in culture. The Dark Romanticism category enables to grasp and reveal a number of cultural, literary and linguistic phenomena which have been resistant to all the attempts to systematize Slovak artistic production stemming from the spiritual and aesthetical atmosphere of Romanticism. The material of the Slovak resources makes it possible to almost completely reconstruct the imaginarium of Dark Romanticism including the vampires, who inhabit it, the frenetic concept of man, the demonic face of nature and history, the Gothic scenery, the original evil principle, which has infected the world, the inexpressibility problem and the subsequent language experiment, the artistic *outsidership* or weird folkiness.

Key words: Dark Romanticism, Slovak literature, imaginarium

Zdá sa, že záujem o čierny romantizmus v posledných rokoch zažíva istú renesanciu. Podstatný je pritom fakt, že čierny romantizmus prestáva byť chápaný len ako jeden z prúdov romantizmu. Jeho spätosť s konkrétnym historickým okamihom sa uvoľňuje a súbor jeho dištinkatívnych vlastností, ktoré sa dajú zreteľne rozlíšiť, umožňuje vnímať ho ako kategóriu *sui generis*. Narastajúci počet rozmanitých vedeckých prác potvrdzuje, že v prípade fascinácie tajomnou, nespútanou a temnou stránkou bytia máme dočinenia s omnoho závažnejším fenoménom, než je kultúrna móda. Podstatu a rozlišujúcu vlastnosť čierneho romantizmu totiž nevytvára istá štylizácia, ale to, čo romantici intenzívne vycítili – konkrétne, jeho zapletenie do tých najdôležitejších existenciálnych otázok, etických dilem a gnozeologických otázok.

Publikácia *Čierny romantizmus. Slovenský prípad*,¹ ktorá je výsledkom spoločných diskusií poľských a slovenských vedcov, je prvým pokusom systematicky aplikovať kategóriu čierneho romantizmu na oblasť slovenskej kultúry. To, že tento typ výskumnej perspektívy chýba, sa zdá byť vážnou medzerou v spôsobe nazerania na túto kultúru. Príčiny tohto stavu pritom nie sú jednoznačné.

Skutočnosť, že takáto optika chýba, by bolo možné pokladať za dôsledok estetických preferencií Ľudovíta Štúra (1815 – 1856), najvplyvnejšieho slovenského národného dejateľa v 19. storočí, politika a spisovateľa, ktorý bol známy svojimi prísnymi pietistickými etickými normami a predovšetkým antibyronovskou fóbiou. Názory „vychovávateľa“ a priateľa mnohých slovenských romantikov nepochybne pôsobili nielen na generáciu jeho súčasníkov, ale mali vplyv aj na podobu kánonickej verzie dejín literatúry a prostredníctvom kodifikácie istého typu predstáv o slovenskosti aj na podobu celej kultúry. Vo svetle najnovších výskumov sa však Štúr javí ako postava omnoho kontroverznejšia, než ešte donedávna tvrdili slovenskí vedci, a jeho vplyv na profil slovenskej kultúry sa ukazuje nie až taký významný. Ťažko ho teda – v rámci dekonštrukcie a relativizovania jeho legendy – obviňovať z plnej zodpovednosti za obmedzenú frekvenciu motívov typických pre čierny romantizmus v slovenskej literatúre a za to, že chýba vedecká reflexia zameraná na ich výskum.

Popri ideologizácii slovenskej literárnej tvorby v časoch jej programového podriadenia sa národným účelom (týka sa to predovšetkým oficiálneho literárneho obehu) mal na podobu čierneho romantizmu nepochybne vplyv aj proces modernizácie, ktorý na slovenských územiach prebiehal trochu neskôr. Slovenský prípad zreteľne potvrdzuje, že úspešná recepcia istého „estetického kódu“ sa spája s estetickou a svetonázorovou vyzrelosťou spoločnosti pre danú formu. A tak v priemyselnom kapitalistickom Anglicku v 19. storočí plnil gotický román čiastočne tie funkcie, aké na území Slovenska v tom čase plnili balady, ktoré často bývali nemenej napínavé a „revitalizovali“ svet ľudových povíer a exponovali nejednoznačnosť hranice medzi prírodou a kultúrou. Koreláciu medzi kategóriou čierneho romantizmu a modernizačnými procesmi potvrdzuje osobitá explózia čiernej imaginácie, akú pozorujeme v medzivojnovom období, teda v období intenzívnej modernizácie slovenských oblastí následkom ich začlenenia sa do prvej Československej republiky. Tento proces sa dodatočne ešte spájal s vážnou svetonázorovou zmenou, akú v celej Európe vyvolala prvá svetová vojna. Vlnu fascinácie čiernym romantizmom v prvej polovici 20. storočia eviduje tematické usporiadanie štúdií v tejto publikácii.

Treba zdôrazniť, že kategória čierneho romantizmu umožňuje uchopiť a odhaliť celý rad kultúrnych, literárnych a jazykových fenoménov, ktoré sa vymykajú doterajším pokusom systematizovať slovenskú umeleckú tvorbu, vyrastajúcu z duchovného a estetického ovzdušia romantizmu. Na základe materiálu slovenských prameňov je možná takmer úplná rekonštrukcia imaginária čierneho romantizmu (s vampírmí, ktorí ho obývajú, s frenetickou koncepciou človeka, démonickou tvárou prírody a dejín, s gotickou scenériou, s praprincípom zla, ktorý je naočkovaný do sveta, s problémom nevyjadriteľnosti a následného jazykového experimentu, umeleckého *outsiderstva* či svojsky chápanou ľudovosťou). To zasa zreteľne poukazuje na ideovú a estetickú spätosť slovenského

¹ *Czarny romantyzm. Przypadek słowacki*. Redakcja naukowa Goszczyńska, Joanna – Kobylińska, Anna. Warszawa : Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej, 2011 (pozn. red.).

kultúrneho priestoru s európskym kontextom, ale dovoľuje tiež uvidieť jeho osobité vlastnosti, ktoré sú výsledkom lokálnej situácie.

Symptomatickou zostáva skutočnosť, že vo väčšine štúdií, ktoré tvoria prítomnú publikáciu, bol analyzovaný pramenný materiál pochádzajúci z 20. storočia, pričom sa vynorili dve literárnohistorické periódy, v ktorých sa čierna imaginácia „zahusťovala“ – medzivojnové obdobie a súčasnosť. Exemplifikácia problematiky z titulu knihy na materiáli z 19. storočia sa objavila len v jednej štúdii, čo by mohlo viesť k mylnému záveru, že v prípade slovenskej kultúry sú reprezentácie čierneho romantizmu nepočítané. Za ním by nasledoval rovnako nesprávny záver o dôležitej typologickej diferencii medzi slovenským variantom romantizmu a všeobecnými európskymi tendenciami v tomto období. Slovenská situácia je však – ako sme už poznamenali – oveľa komplikovanejšia a vzniknutá konfigurácia čiastkových štúdií, ktoré tvoria túto publikáciu, je toho rovnako dvojitým, ako aj výrečným znakom.

Na tomto mieste treba poznamenať, že hoci štúdie, ktoré tvoria tento monografický zväzok, nemôžu ponúknuť vyčerpávajúce uchopenie skúmanej problematiky, na ich základe je možná úvodná rekonštrukcia kľúčových elementov, ktoré vytvárajú slovenský variant čierneho romantizmu. A hoci tu dominuje literárny materiál, výsledný obraz dopĺňajú štúdie venované jazyku aj umeniu (výtvarnému, filmovému či divadelnému), ktoré vďaka širšej perspektíve pohľadu na slovenské pramene čiernoromantických fascinácií (životnosť ľudovej tradície či fetišizácia prírody) dôrazne potvrdzujú oprávnenosť, ba priam nevyhnutnosť aplikovať túto kategóriu na konfiguráciu slovenského kultúrneho priestoru.

Publikáciu tvorí trinásť textov, ktoré sú rozdelené do troch blokov. Najrozsiahlejší blok – prvý – tvoria práce, ktoré ukazujú životnosť tejto kategórie predovšetkým na literárnom materiáli, ktorý poskytuje slovenská próza 20. storočia, ako aj súčasná próza.² V tejto časti sa objavuje tematicky diferencovaná skupina textov, ktoré analyzujú medzivojnovú prózu, čo potvrdzuje zmenu obrazu sveta, vnímanosti a v dôsledku toho aj estetického vkusu, aká sa v tom čase odohrala. Týka sa to rovnako avantgardných umelcov, ako aj tých, ktorí pestovali populárne žánre. Osobitým kontrapunktom voči štúdiám orientovaným na analýzy a interpretácie konkrétnych prozaických textov je štúdia, zaradená do tejto časti, ktorá skúma problém premien samotného slovenského jazyka na začiatku 20. storočia. Oproti tomu druhú časť tvoria štúdie, v ktorých sa analyzujú buď literárna dráma alebo divadelné predstavenia (zároveň v ich inscenačnom variante, ako aj variante textovom).³ Uplatnenie takéhoto usporiadania umožnilo situovať vo vzájomnom kontexte texty, ktoré – pomerne dosť neočakávane – práve v takejto konfigurácii exponujú fundamentálny význam romantickej tvorby. V tejto skupine textov sa totiž ocitla štúdia, venovaná dielu *par*

² Okrem štúdií Joanny Goszczyńskiej a Dagmar Kročanovej, ktoré uverejňujeme ďalej, sú to: SUCHOŇ-CHMIEL, Barbara: „Krvavá grófká“ v kontexte čierneho romantizmu, MAJEREC, Rafał: Temné priestory nepoznateľného. Prvky čierneho romantizmu v próze Františka Švantnera, KUZMÍKOVÁ, Jana: Neoromantický kontext tvorby Pavla Vilikovského, MITKA, Marek: Suplovaný tenis Michelangela Antonioniho (o motíve nepretržitej smrti v poviedkach Vladimíra Ballu), PAPIERZ, Maria: Folklorizácia slovenského jazyka (pozn. red.).

³ KOBYLIŇSKÁ, Anna: Čierny romantizmus Viliama Paulinyho-Tótha (o dráme Ľudská komédia), KÁŠA, Peter: Smrť a čerň. O vytváraní obrazu romantického básnika Janka Kráľa v dráme Karola Horáka Apokalypsa podľa Janka (Kráľa), PUKAN, Miron: Filiácie s čiernym romantizmom v tvorbe Karola Horáka, SPYRKA, Lucyna: Goticismus v drámach Viliama Klimáčka (pozn. red.).

excellence čiernoromantickému, ktoré je dôkazom, že slovenský romantizmus napriek tomu, aká bola Štúrova vôľa, nebol celkom pozbavený frenetických fascinácií. Napokon v poslednom bloku, rozsahom síce najskromnejšom, zato však neobyčajne dôležitom vzhľadom na profil štúdií, ktoré ho tvoria, sa nachádzajú texty venované filmu a výtvarnému umeniu.⁴ Širšia perspektíva týchto štúdií prekračujúca slovenský kontext, ktorá sa odzrkadľuje aj vo voľbe analyzovaného pramenného materiálu, umožňuje náležite oceniť osobitý čiernoromantický potenciál, ktorý tkvie v slovenskej kultúre.

Nezávisle od rozdelenia, aké navrhli redaktori publikácie, všetky jej texty navzájom vstupujú do dialógu. A tak sa nad týmito tromi blokmi črtajú aj iné roviny ich vzájomného prečítania: tematické, problémové či napokon chronologické. Zreteľne sa črtá niekoľko tematicko-problémových línií: téma osudovej ženy; faustovského mýtu ako prameňa satanistickej paradimy, takej príťažlivej pre tvorcov obdarených čiernou imagináciou alebo intuíciou; jánusovskej tváre prírody, ktorá zreteľne vstupuje do konfliktného vzťahu so svetom kultúry; fascinácie brutálnosťou a animalizmom; ale aj otázky stupňa a štýlov čiernoromantickej štylizácie či jazyka, ktorý demaskuje svoje hranice. Pritom jestvujú dve rôzne stratégie odpovedí na dve kľúčové otázky, ktoré sa viac či menej zverbalizovaným spôsobom vinú naprieč všetkými štúdiami: čo a prečo mobilizuje čiernu imagináciu a akým spôsobom sa táto môže prejavovať – čiže otázka, čo sa pre bádateľa stáva čitateľným znakom čiernej imaginácie. Ucelený obraz čierneho romantizmu v jeho slovenskom variante sa vynára až ako suma nuansovaných záverov, ktorej hodnotu určuje dialogické prečítanie všetkých textov. Vďaka tomu tvorcovia projektu dúfajú, že sa tejto publikácii darí spojiť analytický rozmer (reprezentujú ho jednotlivé štúdie) s pokusom o syntézu, ktorá však nie je projektovaná na základe vopred predpokladaných štruktúrnych prvkov, ale ktorá sa prirodzene vynára z preskúmaného materiálu.

Preložil Tomáš Horváth

Prof. dr hab. Joanna Goszczyńska
Uniwersytet Warszawski
Wydział Polonistyki
Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej
Ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
Polska
e-mail: jogoszcz@gmail.com

dr. Anna Kobylińska
Uniwersytet Warszawski
Wydział Polonistyki
Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej
Ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
Polska
e-mail: a.kobylinska@uw.edu.pl

⁴ PAJĄK, Patrycjusz: Slovenská Transylvánia, BURDZIŇSKI, Michał: Hlasy za súmraku. Vízie smrti Ladislava Mednyánskeho v európskych kontextoch (pozn. red.).